سیمای حضرت زینب علیها السلام در آینهٔ برخی منابع انگلیسی

محمّدرضا فخر روحانی*

چکیده: خاورشناسان در آثار خودرویکردهای متفاوتی در مورد حضرت زینب (س) دارند. برخی از آنها در مورد آن حضرت سکوت کرده‌اند؛ با آنکه دربارهٔ مسائل فرعی و جزئی سخن گفته‌اند. برخی دیگر به اجمال برگزار کرده‌اند و گروهی دیگر مطالبی گفته‌اند که به دلیل عدم مراجعه به منابع اصیل و معتبر یا در موارد معدود غرض‌ورزیهای خاص، آمیخته با اشتباهات است. در این گفتار، برخی از این موارد نقد و بررسی می‌شود.

کلید واژه: خاورشناسان / شیعه‌شناسان / حضرت زینب (س) ـ دیدگاه خاورشناسان / دائرةالمعارفهای اسلامی.

وقایع تاریخی همواره با محوریّت یک یا دو نفر شخصیّت برجسته شناسایی و معرّفی می‌شوند؛ امّا واقعیّت این است که همان یک یا دو نفر شخصیّت برجسته بدون داشتن همفکران و یاوران مناسب و فداکار، نمی‌توانند چنان حرکتهای بزرگ و

*. استادیار دانشگاه قم.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

اثرگذاری به وجود آورند. بی‌تردید، یکی از اثرگذارترین وقایع تاریخی در تمامی اعصار و قرون و جوامع بشری، واقعهٔ کربلاست. آنچه در ساعاتی چند در عاشورای سال ۶۱ هجری در کربلا روی داد، تنها پیکاری همانند سایر جنگها نبود، بلکه نبردی نابرابر بود که می‌رفت تا ابدیّت تاریخ، تأثیر خود را بگذارد. عاشورا خورشیدی است که هرگز غروب نخواهد کرد.

البتّه خورشید عالمتاب وجود مقدّس حضرت امام حسین علیه‌السلام محور کلّ واقعهٔ عاشورا بود و بدین لحاظ، هرکس که بدین واقعهٔ جانسوز توجّه می‌کند، بی‌اختیار توجّهش به سوی آن حضرت جلب می‌شود؛ امّا یاوران و پیام‌رسانان واقعهٔ کربلا نیز سهمی فراوان در این حماسه ایفا کرده‌اند. یکی از چنین شخصیّتهای اثرگذار و ارجمند، وجود مقدّس حضرت زینب کبری (س) است. مقالهٔ حاضر به بررسی دو مدخل معطوف به آن حضرت در سه کتاب مرجع به زبان انگلیسی می‌پردازد.

تا آنجا که نگارندهٔ مقالهٔ حاضر تفحّص و پیگیری کرده است، تنها سه کتاب مرجع انگلیسی دارای مدخلی دربارهٔ حضرت زینب کبری (س) بوده‌اند و مابقی آنچه عناوین آن در فهرست منابع و مآخذ می‌آید، مدخلی در خصوص آن حضرت ندارند. شگفت‌آور آنکه منبعی مانند «دایرة المعارف اسلام» (چاپ لایدن هلند، ویراست دوم) نیز ـ با همهٔ جامعیّتی که مدّعای مؤلّفین آنهاست ـ مدخلی در خصوص آن حضرت ندارد! همچنین «دایرة المعارف موجز اسلام»، تألیف گلاسه، در ذیل مدخل «زینب بنت علی» تنها به درج یک عبارت کوتاه بسنده می‌کند و آن هم به قرار زیر است: «دختر علی و فاطمه». و این در حالی است که همین دایرةالمعارف، مدخلهای مفصّلی را به بنی‌امیّه، معاویه ابن ابی‌سفیان، ابوهریره و حتّی حجّاج‌بن‌یوسف اختصاص داده و حجّاج‌بن‌یوسف را ـ که بدون تردید یکی از کریه‌ترین و خون‌آشام‌ترین چهره‌های تاریخ بود ـ به صورت چهره‌ای بسیار پرافتخار و مایهٔ مباهات فرهنگ و تمدّن اسلامی به تصویر کشیده است!

تردیدی باقی نمی‌ماند که این «تجاهل آکادمیک» به اصطلاح شرق‌شناسان

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

موبور و چشم آبی، تنها بخشی از نقشهٔ بزرگی است که از زمان آغاز سلطه و سیطره بر کشورهای مسلمان، سودای آن را در سر می‌پروراندند. تأسّف‌بارتر آنکه در جوامع اسلامی مدرک‌دارانِ مدرّس‌نمایی هم پیدا می‌شوند که تنها حجّت آنها برای عَلَم کردن برخی از چهره‌ها، همین تعریف و تمجیدهایی است که در آثار این‌گونه نویسندگان فرنگی می‌خوانند. البتّه باید اذعان کرد که در همان جوامع فرهنگی، دانشمندان شریف، منصف و ارجمندی نیز یافت می‌شوند که به واقع، در پی کشف حقیقت‌اند؛ امّا کرسیهای رفیع و بلندگوهای تبلیغاتی در اختیار آنها نیست.

باری، از میان دو مدخلِ به دست آمده، مدخل «فرهنگ لغت اسلام آ کسفورد»(۲۰۰۳)کوتاه‌تر است. در این اثر گفته شده است:

[حضرت] زینب [علیها السلام] در سال ۶۸۱ میلادی معادل با سال ۶۲ هجری قمری رحلت فرمود. پیشتر با عبدالله‌بن جعفر ازدواج نموده، از وی سه پسر و دو دختر داشته و در نبرد کربلا در سال ۶۸۰ میلادی برابر با ۶۱ هجری قمری، در معیّت برادرش [حضرت امام] حسین [علیه السلام] بود. پس از شهادت [حضرت امام] حسین [علیه السلام]، [حضرت] زینب [علیها السلام] نقش مهمّی در محافظت از جان برادرزاده‌شان، [حضرت] علی‌بن الحسین [علیه السلام] ایفا کرده و به سبب فداکاری و قهرمانیهایش، به لقب «قهرمان کربلا» ملقب گشته است.

مدخل دیگر از «دایرة المعارف شخصیّتهای دینی جهان» (۲۰۰۴) گرفته شده است که مقالهٔ «سیدّه زینب» آن را خانم والری هافمن نوشته است. این مقاله که تقریباً یک ستون و نیم است، [حضرت] زینب [علیها السلام] را این‌گونه توصیف می‌کند:

سال تولد تقریباً ۶۳۰ میلادی برابر با سال ۱۱ هجری قمری ـ سال وفات ۶۸۴ میلادی برابر با ۶۵ هجری قمری نویسندهٔ مقاله دربارهٔ آن حضرت چنین می‌آورد که وی *نوهٔ پیامبر است و در اکتبر ۶۸۰ [محرّم ۶۱ هجری] همراه برادرش [حضرت امام] حسین [علیه السلام] بود و جان برادرزاده‌اش [حضرت امام] علیّ‌بن الحسین [علیه السلام] را نجات داد؛ در حالی که سربازان یزید، خلیفهٔ اموی، هفتاد و سه نفر از رجال خانواده را کشتند. [حضرت] زینب در میان فرقه‌های*

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

صوفیّه و شیعه به سبب دانش عرفانی، بلاغت و شجاعت، از شهرت برخوردار است. وی به ویژه در مصر، دارای احترام عمیقی است و آنان وی را مادر خاندان هاشمی و همهٔ مصریان می‌دانند.

منابع اوّلیّه به نقش وی در نبرد کربلا و ادامهٔ آن ماجرا اشاره دارند. وی که در حوالی سال ۶۳۰ میلادی [برابر با ۱۱ هجری قمری] دیده به جهان گشود با پسرعمویش عبدالله‌بن‌جعفر ازدواج کرد و از او صاحب پنج فرزند شد و سپس از وی طلاق گرفت. به گفتهٔ نویسندهٔ مصری، عایشه عبدالرحمن (مشهور به بنت الشاطی)، [حضرت] زینب از آغاز ملازم برادران خود بود و از همان کودکی، نقش مادری را برای آنان ایفا می‌کرد. وی غالباً به عنوان «قهرمان کربلا» شناخته می‌شود؛ زیرا جان خود را به خطر انداخت تا جان برادرزاده‌اش [حضرت امام] علیّ‌بن الحسین [علیه‌السلام] را نجات دهد و سرانجام او را نجات داد. و نیز باقی‌ماندهٔ زنان واقعهٔ کربلا را از خطر رهانید. وی در دمشق در حضور حاکم اموی، با سخنرانی آتشین و بلیغ خود، خلیفه را به سکوت واداشت و این در حالی بود که زنان واقعهٔ کربلا به عنوان اسرا به شام برده شده بودند.

آن حضرت پس از ورود به مصر، همواره، مورد تکریم بود و از ضعفا حمایت می‌کرد و حاکم وقت مصردر کارها با ایشان مشورت می‌نمود. مصریان بر این اعتقاد هستند که [حضرت] زینب به همراه [امام] حسین [علیه‌السلام] و فقیهِ بزرگ، شافعی، از منزلتی رفیع در عرش برخوردارند و مشکلات حاجتمندان را برآورده می‌سازند. البتّه همهٔ مورّخان اعتقاد ندارند که [حضرت] زینب [علیهاالسلام] به مصر آمده باشد؛ زیرا مقبرهٔ ایشان در قرن شانزدهم میلادی [دهم هجری] توسّط شعرانیِ صوفی مسلک کشف شد.

در بررسی هر دو مقالهٔ بالا باید گفت:

اوّلاً هر دوی آنها کوتاه‌اند و اوّلی کوتاه‌تر از دومی است؛ در حالی که برای ادای حق مطلب باید بیش از این مقدار درج می‌شد.

دوم آنکه هر دو مدخل از ضعفهایی برخوردارند که نوعاً در آثار غربیان در حوزه‌های دانشها و تاریخ اسلامی مشهود است و شاید یکی از مهم‌ترین این

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

اشکالها، بی‌اعتنایی به مسلمانان و تأکید بیش از حد بر غربیان است.

آنچه مسلّم است اینکه تولّد با سعادت آن حضرت در مدینهٔ منوّره، در سال پنجم هجری[1] و یا پنجم جمادی الاولی سال ششم هجری[2] واقع شد و هرگز هم از عبدالله‌بن جعفر طلاق نگرفت. حضرت زینب (س) در واقعهٔ کربلا و پس از آن، دمی از رسواکردن دشمن بازنایستاد و سرانجام جان به جان‌آفرین تسلیم کرد. مهم نیست که درکجا: مدینه، دمشق یا قاهره؛ چراکه زینب از جنس زمینیان نبود، آسمانی بود، همانند سایر اهل‌بیت و همه‌جا و هر لحظه تا ابدیّت تاریخ حضور خواهد داشت.

در این نوشتار، به پاسخگویی و نقد دو مقاله‌ای که مفاد و محتوای آنها نقل شد، اشاره نمی‌شود؛ لیکن دلیل نقل آنها صرف ترجمه نیست، بلکه نوعی انذار است. انذار برای ارادتمندان آستان آسمانی اهل بیت علیهم السلام که بدانند مظلومیّت اهل بیت علیهم السلام تنها به دوران بنی‌امیّه و بنی‌عبّاس محدود نمی‌شود؛ بلکه در همین روزگار هم آن مظلومیّت ادامه دارد. این مظلومیّت به دو شکل است:

۱) تحریفهای فرنگیان مغرض، ناآگاه از حقیقت و احیاناً کم‌دانش[3].

۲) فعّال نبودن و کم‌کاری آنانی که به شوق ارادت به اهل بیت علیهم السلام زنده‌اند و افتخارشان همین شیدایی است.[4]

---

۱. محمّد باقر پورامینی، **چهره‌ها در حماسهٔ کربلا** (قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۲)، ص ۱۵۰.

۲. السیّد محمّد کاظم القزوینی، **زینب الکبری من المهد إلی اللّحد** (قم: ۱۴۲۳ ه / ۱۳۸۱ ش / ۲۰۰۲ م) ص ۳۱؛ و سیّد عطاءالله مهاجرانی، **پیام‌آور عاشورا: بررسی سیر زندگی، اندیشه و جهاد زینب کبری**، چاپ نهم (تهران: اطّلاعات، ۱۳۸۳)، ص ۲۰.

۳. ممکن است گاهی برخی از مستشرقان دچار سوء برداشتهایی شوند؛ لیکن نظر به سخت‌کوشی و پیگیری آنان در مسائل علمی، کم دانش بودن آنها در مسائلی که وجههٔ اهتمام آنهاست، بسیار بعید است. از این‌رو، این عملکرد نوعی «تجاهل آکادمیک» می‌تواند باشد. بررسی زندگینامه و کارنامهٔ علمی بسیاری از مستشرقان گواه روشنی بر سخت‌کوشی و جدّیّت آنهاست که گاه حیرت‌آور است که به چه جزئیّاتی توجّه دارند. برای نمونه، به کتابهای نجیب العقیقی، **المستشرقون**؛ آربری، **مقالات شرقشناختی**؛ و بروخمان و شرودر، **مطالعات عربی ـ اسلامی در هلند** مراجعه شود.

۴. نگارنده این سطور، مقاله‌ای دیگر در این زمینه نوشته است: «عاشورا» در برخی کتابهای مرجع انگلیسی ـ فصلنامه شیعه‌شناسی، ش ۲۱، بهار ۱۳۸۷، ص ۵۹ـ۸۲.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

برای جبران مظلومیّت اهل بیت علیهم‌السلام در این دوران، باید قلم دست بگیریم و حقایق را به زبانهای زنده دنیا بگوییم. انتظار از بیگانگان در این خصوص اتلاف وقت و آب در هاون کوبیدن است. به امید احساس مسئولیّت زباندانانی که همین هنر را وجه امتیاز خود می‌دانند؛ به امید اینکه زباندانان افتخار خود را خدمتگزاری به اهل بیت علیهم‌السلام بدانند.

منابع

۱) منابعی که از آنها نقل شده و مورد نقد قرار گرفته‌اند:

Esposito, J.L., ed., ***The Oxford Dictionary of Islam***, New York: Oxford University Press, 2003.

Glassé, C., ed., ***The concise Encyclopedia of Islam,*** 2nd ed.. rev., London: Stacey International, 2001.

Hoffman, V.J., ***"Zaynab, Sayyida,"*** in Jestice, ed., vol. 3, pp. 636-637.

Jestice, P.G., ed., ***Holy People of the World: A Cross-cultural Encydopedia,*** 3 vols, Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2004.

۲) منابعی که ملاحظه شد، امّا حاوی مدخلی درباره موضوع بحث نبوده‌اند:

Bowker, J., ed., ***The Concise Oxford Dictionary of World Religions,*** Oxford: Oxford University Press, 2005.

The Encyclopedia Americana, International 4th ed., 2002.

Esposito, J.L., ed., ***The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World,*** 4 vols., NewYork: Oxford University Press, 1995.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

Gibb, H.A.R., ***Islam,*** 2nd ed., Oxford: Oxford University Press, 1975; repr. Hyderabad, A.P.: Henry Martyn Institute of Islamic Studies / Oxford University Press, 1979.

Gibb, H.A.R., and J.H. Kramers, eds., ***Shorter Encyclopedia of Islam,*** Leiden: E.J. Brill, 1953.

Hughes, T.P., ***Dictionary of Islam,*** London: W.H. Allen, 1885; repr.: New Delhi: Munshiram Mansharlal, 1999.

Lewis, B., ed., ***Islam: Faith, People, Culture,*** London: Thomas and Hudson, 1976; repr. paperback ed., 1992.

The New Encyclopaedia Britannica, Micropaedia, 15th ed., 1994.

Ruthven, M., ***Islam,*** Oxford: Oxford University Press, 2001.

Van Donzel, E., ed., ***The Islamic Desk Reference,*** Leiden: E.J. Brill, 1994.

۳ـ منابع تکمیلی

العقیقی، نجیب، **المستشرقون**، طبعة رابعة موسّعة، ۳ مجلدات، القاهرة: دارالمعارف، ۱۹۸۰.

Arberry, A.J. ***Oriental Essays: Portraits of Seven Scholars,*** London: George Allen and Unwin, 1960.

Brugman, J., and F.Schröder, ***Arabic Studies in the NetherLands,*** Leiden: E.J. Brill, 1979.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]